

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Griekse taal en cultuur en Latijnse taal en cultuur in de lerarenopleiding

Adema, S.

Published in:
Kennisbasis Lerarenopleiders

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Adema, S. (2016). Griekse taal en cultuur en Latijnse taal en cultuur in de lerarenopleiding. In G. Geerdink, & I. Pauw (Eds.), *Kennisbasis Lerarenopleiders: Katern 3: Inhoud en vakdidactiek op de lerarenopleidingen* (pp. 249-256). VELON.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

KENNISBASIS LERARENOPLEIDERS

Katern 3: Inhoud en vakdidactiek op de lerarenopleidingen

Redactie:
Gerda Geerdink
Ietje Pauw

De *Kennisbasis Lerarenopleiders* is een uitgave van de Vereniging Lerarenopleiders Nederland (VELON), Eindhoven. Namens het bestuur van de VELON worden de katernen onder verantwoordelijkheid van Gerda Geerdink & Ietje Pauw samengesteld.

Inhoud en vakdidactiek op de lerarenopleidingen is het derde deel van een serie van zeven katernen, samengesteld onder redactie van Gerda Geerdink & Ietje Pauw

Opmaak: Teso / Mathilde van Vliet

Oplage: 2500

Jaar: 2017

Druk: Hollandse Indruk, Werkendam

Web: www.velon.nl

Voorwoord

Inleiding

Wat is de (vak)inhoud die op de lerarenopleiding aan bod komt, welke vakdidactiek wordt gedoceerd en op welke wijze maken toekomstige leraren binnen de lerarenopleiding zich het vakdidactisch handelen eigen? Voor welke vakdidactische benaderingen kiest de lerarenopleiding zelf? Is de vakinhoud onomstreden? Wat zijn de dilemma's en/of discussiepunten binnen de vakgroepen? Dit zijn een aantal vragen die beantwoord worden in het derde katern van de vernieuwde Kennisbasis Lerarenopleiders van de Vereniging Lerarenopleiders Nederland (VELON).

Het VELON bestuur ziet het als taak om te zorgen voor een actuele kennisbasis. Beoogd wordt om in zeven katernen, waarin zeven thema's of aandachtsgebieden, een actueel overzicht te bieden van relevante kennis over lerarenopleiders en het opleiden van leraren. De kennisbasis is bestemd voor alle lerarenopleiders, en daarmee bedoelen we iedereen die betrokken is bij het opleiden van leraren. Dat zijn in de eerste plaats de lerarenopleiders werkzaam bij hogescholen en universiteiten en de opleiders in de school, maar bijvoorbeeld ook onderzoekers, onderwijsadviseurs en beleidsontwikkelaars die een taak hebben bij het opleiden van leraren. De kennisbasis is er voor iedereen die 'meer' wil weten. Het 'meer' gaat in alle gevallen over de inhoud van het beroep en/of de beroepsuitoefening en de onderwijspraktijk, waarin dat gebeurt.

Het begrip kennisbasis heeft verschillende betekenissen. Hier wordt de term gebruikt in de betekenis van alle beschreven kennis die beschikbaar is voor een beroepsgroep. Dat zijn resultaten uit onderzoek, maar ook de kennis die opgedaan is in de beroepspraktijk en die te vinden is in vakbladen zoals het *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, in (studie)boeken en in artikelen op internet. De term kennisbasis doet vermoeden dat het verplicht voorgeschreven kennis is waarover een lerarenopleider moet beschikken om het beroep te kunnen uitoefenen. Zo is deze kennisbasis niet bedoeld. De betekenis die wij hanteren is die van referentiekader en inspiratiebron; de kennisbasis wil inhoud en richting geven aan de professionalisering of ontwikkeling van lerarenopleiders zonder voorschrijvend karakter. Zo is de kennisbasis een belangrijk hulpmiddel bij zowel de registratieroute als de beoordeling voor het Beroepsregister voor Lerarenopleiders. Zij kan gezien worden als een 'Body of Knowledge' of een naslagwerk voor de beroepsgroep en wil dekkend zijn voor de kennis zoals beschreven in de VELON beroepsstandaard.

De kennisbasis is onderdeel van doel en missie van de VELON. De vereniging wil mensen ondersteunen die werken aan de opleiding en professionalisering van leraren, gericht op het bevorderen van hun beroepskwaliteit.

Dat leidt tot drie hoofdtaken:

- ▶ het ondersteunen, organiseren en faciliteren van een platform voor ontmoeting;
- ▶ het stimuleren van de professionalisering van individuele professionals en de beroepsgroep als geheel;
- ▶ belangenbehartiging voor de kwaliteit van de professie.

Met de (vernieuwing van de) kennisbasis zetten we, vergelijkbaar met het *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, vooral in op de eerste twee taken. Anders dan bij het tijdschrift wordt de inhoud van de kennisbasis niet (vooral) bepaald door het aanbod. Er is gekozen voor zeven relevante hoofdthema's waarvoor per katern redacteurs en auteurs worden gekozen en uitgenodigd om een bijdrage te leveren. Auteurs en redactie schrijven namens en voor de beroepsgroep maar kiezen vanzelfsprekend ook een eigen perspectief. We streven naar zo volledig mogelijk, waarbij we ons ook realiseren dat dit altijd afhankelijk is van tijd en perspectief. De beroepsgroep zelf stelt vast welke kennis op enig tijdstip relevant en opportuun is.

Actualisering van de kennisbasis

De kennisbasis van een beroep in beweging is niet statisch en vraagt om continue vernieuwing. Een eerste versie van de Kennisbasis van Lerarenopleiders dateert van 2012 (Kennisbasis, 2012). De totstandkoming daarvan was een initiatief van de Vrije Universiteit Amsterdam. De ontwikkeling van die eerste versie was in handen van een breed samengestelde projectgroep, gecoördineerd door Mieke Lunenberg en Jurriën Dengerink. De presentatie en de overdracht aan de VELON vonden plaats tijdens het Congres voor lerarenopleiders in het voorjaar van 2013. Daarmee nam de VELON tevens de zorg op zich voor het onderhoud en de vernieuwing.

De inhoud is destijds gecategoriseerd naar tien onderdelen: vier kerndomeinen, twee specialisatie-domeinen en twee verbredingsdomeinen. De vier kerndomeinen bevatten de kennis waarover elke lerarenopleider in principe zou moeten beschikken: beroep lerarenopleider, opleidingsdidactiek, leren en lerenden, en doceren en begeleiden. De twee specialisatie-domeinen zijn opleidingstype en vakdidactiek. Tot slot zijn er de vier verbredingsdomeinen: de context; de organisatie; curriculum- en assessmentontwikkeling; en onderzoek.

Deze vernieuwde en geactualiseerde kennisbasis bouwt voort op de versie uit 2012. We zijn tot een herordening van de tien domeinen gekomen en onderscheiden zeven aandachtsgebieden die in zeven afzonderlijke katernen aan bod zullen komen:

- ▶ De lerarenopleider
- ▶ De context van het opleiden van leraren
- ▶ Inhoud en vakdidactiek op de lerarenopleidingen (dit katern)
- ▶ Leren op de werkplek
- ▶ Onderzoek en lerarenopleiders
- ▶ Opleidingsdidactiek: Hoe leiden we leraren op?
- ▶ Socialisatie en persoonsvorming op de lerarenopleiding.

Publicatie en tijdpad

Er is gekozen voor een stapsgewijze vernieuwing. Vanaf voorjaar 2016 verschijnt er elk half jaar een katern zodat in 2019 de versie uit 2012 volledig is vervangen. Er komt zowel een digitale als een papieren versie. De papieren katernen worden steeds afwisselend op het Congres voor Lerarenopleiders in het voorjaar en de jaarlijkse Studiedag van de VELON in het najaar gepresenteerd. De digitale versie is toegankelijk via de website van de vereniging: www.velon.nl. Voor de lezer zijn relevante onderdelen van de kennisbasis te vinden via de beroepsstandaard, via namen van auteurs of via zoektermen.

Tot slot

Aan deze kennisbasis wordt door veel collega's hard gewerkt. We hopen dat zij voor de lezers en gebruikers informatief en inspirerend is en bijdraagt aan de professionalisering van de beroepsgroep.

Namens het bestuur van de VELON
Gerda Geerdink en Jetje Pauw

Inhoud

<i>Hoofdstuk 1</i>	<i>Gerda Geerdink & Ietje Pauw</i>	
<i>Ter inleiding</i>	Inhoud en vakdidactiek op de lerarenopleiding	11

DEEL 1

Lerarenopleidingen Primair Onderwijs

<i>Hoofdstuk 2</i>	<i>Wouter Pols</i>	
<i>Generieke kennisbasis</i>	De generieke kennisbasis van de lerarenopleider op de pabo	29
<i>Hoofdstuk 3</i>	<i>Marian Blankman & Anton Bakker</i>	
<i>Aardrijkskunde</i>	Aardrijkskunde voor lerarenopleiders	41
<i>Hoofdstuk 4</i>	<i>Elsje Huij</i>	
<i>Beeldend onderwijs</i>	Beeldend onderwijs voor de leraar basisonderwijs: de kern telt!	51
<i>Hoofdstuk 5</i>	<i>Leon Kleinjan</i>	
<i>Bewegings- onderwijs</i>	Bewegen moet, maar is geen wondermiddel - Bewegingsonderwijs voor studenten en leerlingen	59
<i>Hoofdstuk 6</i>	<i>Laura Kool</i>	
<i>Dans</i>	Dans voor toekomstige leraren basisonderwijs	65
<i>Hoofdstuk 7</i>	<i>Holger de Nooij</i>	
<i>Drama</i>	De lerarenopleider drama op de pabo	73
<i>Hoofdstuk 8</i>	<i>Marianne Bodde-Alderlieste</i>	
<i>Engels</i>	Het vak Engels op de pabo: never a dull moment!	81
<i>Hoofdstuk 9</i>	<i>Cees van der Kooij & Ton van der Schans</i>	
<i>Geschiedenis</i>	Inhoud en didactiek van het vak geschiedenis	95
<i>Hoofdstuk 10</i>	<i>Sabrine van Everdingen</i>	
<i>Handschrift- onderwijs</i>	Vooruit naar vroeger! - Schrijven met de pen blijkt een noodzakelijke stimulans voor het zich ontwikkelende kinderbrein	105
<i>Hoofdstuk 11</i>	<i>Jos van Remundt, Charles Vandalon, Dieuwke van der Wal & Nuray Stadt-Seringöz</i>	
<i>Levensbeschouwing en godsdienst</i>	Levensbeschouwing, leren leven - Levensbeschouwing en godsdienst op de pabo	113
<i>Hoofdstuk 12</i>	<i>Johan Sterken & Roeland Vrolijk</i>	
<i>Muziek</i>	Muziekonderwijs is springlevend - Kennisbasis Muziek voor lerarenopleiders	123

<i>Hoofdstuk 13</i> <i>Rekenen-wiskunde</i>	<i>Ronald Keijzer, Hanneke van Doornik-Beemer & Wil Oonk</i> Opleiden voor rekenen-wiskunde in het basisonderwijs	131
<i>Hoofdstuk 14</i> <i>Taal</i>	<i>Ben Bouwhuis & Véronique Damoiseaux,</i> Taalgericht opleiden op de pabo	137
<i>Hoofdstuk 15</i> <i>Wetenschap en technologie</i>	<i>Symen van der Zee</i> Wetenschap en technologie op de pabo	145

DEEL 2a

De lerarenopleidingen voor het algemeen vormend voortgezet onderwijs

<i>Hoofdstuk 16</i> <i>Bètavakken</i>	<i>Jan van Driel</i> Leren lesgeven op de lerarenopleiding vanuit vakdidactisch perspectief Een uitwerking voor de bètavakken	157
<i>Hoofdstuk 17</i> <i>Mens- en maatschappijvakken</i>	<i>Carla van Boxtel</i> Hoe ondersteun je als lerarenopleider de leraar-in-opleiding bij zijn ontwikkeling als vakdidacticus? Een uitwerking voor de mens- en maatschappijvakken	163
<i>Hoofdstuk 18</i> <i>Generieke kennisbasis</i>	<i>Gosse Romkes</i> De generieke kennisbasis voor de tweedegraads lerarenopleidingen - Gebruikswaarde, betekenis en impact	169
<i>Hoofdstuk 19</i> <i>Aardrijkskunde</i>	<i>Roeland van Westerop</i> Vakinhoud en -didactiek voor de lerarenopleiders aardrijkskunde	181
<i>Hoofdstuk 20</i> <i>Biologie</i>	<i>René Almekinders</i> Biologie op de lerarenopleiding	189
<i>Hoofdstuk 21</i> <i>Duits</i>	<i>Matthias Mitzschke & Kees van Eunen</i> De lerarenopleiding Duits en de kennisbasis	199
<i>Hoofdstuk 22</i> <i>Economie</i>	<i>Lenie Kneppers</i> Vakinhoud en vakdidactiek economie voor de lerarenopleiding	207
<i>Hoofdstuk 23</i> <i>Engels</i>	<i>Marlies de Vos</i> De lerarenopleiding Engels	215
<i>Hoofdstuk 24</i> <i>Frans</i>	<i>Anita Buurman & Inge Elferink</i> Vakinhoud en vakdidactiek lerarenopleiding Frans	223
<i>Hoofdstuk 25</i> <i>Geschiedenis</i>	<i>Harry Havekes</i> Leraar geschiedenis worden - Ontwikkelen van vakdidactische expertise op de eerstegraads lerarenopleiding	233
<i>Hoofdstuk 26</i> <i>Godsdienst/levensbeschouwing</i>	<i>Taco Visser</i> Op weg naar een kennisbasis van lerarenopleiders godsdienst/levensbeschouwing ...	239

Hoofdstuk 27 Grieks en Latijn	Suzanne Adema Griekse taal en cultuur en Latijnse taal en cultuur in de lerarenopleiding	249
Hoofdstuk 28 Muziek	Michel Berendsen Duurzaam muziekonderwijs in de opleiding Leraar VHO Muziek	257
Hoofdstuk 29 Natuur- en scheikunde	Koos Kortland, Ad Mooldijk, Hans Poorthuis & Gjalt Prins Natuurkunde - Scheikunde op de lerarenopleiding	263
Hoofdstuk 30 Nederlands	Erik Blankesteijn, Peter-Arno Coppen & Marieke Smit Vakinhoud en -didactiek voor de lerarenopleiding Nederlands	271
Hoofdstuk 31 Wiskunde	Theo van den Bogaart, Joke Daemen & Ton Konings Kennisisbasis lerarenopleiders wiskunde	283

DEEL 2b

De lerarenopleidingen voor het beroepsonderwijs

Hoofdstuk 32 Generieke kennisbasis	Erica Aalsma Leraren opleiden voor het beroepsonderwijs	295
Hoofdstuk 33 GZW	Geerte Bodenstaff & Marieke van Asten De inhoud en vakdidactiek op de lerarenopleiding gezondheidszorg en welzijn (GZW)	305
Hoofdstuk 34 Groen	Jos van Meegen Lerarenopleiding voor de beroepsgerichte vakken in het groene onderwijs	313
Hoofdstuk 35 Technisch	Yvonne Gielen, Fons Dehing & Kees-Jan van Dorp Vakinhoud voor de opleiding leraar technisch beroepsonderwijs	321

DEEL 2c

De ongegradeerde lerarenopleidingen

Hoofdstuk 36 Beeldende kunst	Til Groenendijk Kunst met vliegwerk - Vakinhoud en vakdidactiek op de lerarenopleiding beeldende kunst en vormgeving	333
Hoofdstuk 37 Theater	Helene Meyer De kunst van het coachen - Vakdidactiek in de opleiding docent theater	343
Hoofdstuk 38 Lichamelijke opvoeding	Janey van Asperen & Ellen Warmer De academie voor lichamelijke opvoeding De HVA als voorbeeld	353
Informatie over de auteurs		365

Griekse taal en cultuur en Latijnse taal en cultuur in de lerarenopleiding

Suzanne Adema, Faculteit der Geesteswetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam en Universiteit van Amsterdam

Samenvatting

De doelstelling van de vakken Griekse Taal en Cultuur (GTC) en Latijnse Taal en Cultuur (LTC) is reflectie op het vreemde en het eigene. Vakdidactici stimuleren leraren-in-opleiding in de ontwikkeling van hun visie omtrent deze doelstelling van het schoolvak. Ze maken hen wegwijs in belangrijke discussiepunten in het veld, waarvan toetsing er één is. De doelstelling en de vakvisie en curriculumkennis van leraren-in-opleiding vormen de eerste onderwerpen van dit hoofdstuk.

Daarna wordt in dit hoofdstuk achtereenvolgens besproken hoe de invalshoeken taal, tekst & literatuur, cultuur en GTC en LTC in samenhang met andere vakken vorm krijgen in de lerarenopleiding. In de vakken GTC en LTC bestuderen leerlingen in het voortgezet onderwijs tekstuele en materiele bronnen uit de Grieks-Romeinse Oudheid. De lerarenopleidingen voor leraren GTC en LTC besteden daarom aandacht aan didactische benaderingen van taalverwerving, leesvaardigheid en taal- en cultuurbeschouwing, waarbij nadrukkelijk ook het geïntegreerd aanbod van de verschillende componenten bediscussieerd wordt. Bij deze vakdidactische onderwerpen worden in de colleges vakdidactiek op de lerarenopleidingen relevante algemeen didactische onderwerpen behandeld als toetsing, differentiatie, motivatie, metacognitieve vaardigheden en activerende didactiek.

Het laatste onderwerp van dit hoofdstuk is een overzicht van bronnen van vakdidactische kennis voor vakdidactici. Vakdidactiek GTC en LTC is in Nederland en daarbuiten een nog vrijwel onontgonnen onderzoeksterrein. Vakdidactici GTC en LTC halen hun kennis voor colleges uit buitenlandse handboeken, diverse didactische tijdschriften, uit onderzoek naar andere schoolvakken en inmiddels gelukkig ook uit eigen onderzoek, al is dat nog op beperkte schaal.

Inleiding

De Grieks-Romeinse wereld heeft teksten, beeldende kunst en architectuur voortgebracht waarin de ideeën en ideologieën van de Grieken en Romeinen besloten liggen. Bij de schoolvakken Griekse Taal en Cultuur en Latijnse Taal en Cultuur verdiepen leerlingen zich in deze andere wereld en denken ze na over zichzelf en hun eigen ideeën. De reflectie op het eigene en het vreemde is de breed gedragen doelstelling van deze vakken, zo blijkt uit het rapport van de Verkenningcommissie Klassieke Talen (Kroon & Sluiter, 2010).

De lerarenopleidingen leiden leraren GTC en LTC op die deze reflectie mogelijk maken. Van groot belang in de lerarenopleiding is het stimuleren van kennis over en een visie op het schoolvak in relatie tot de vakwetenschap (Verhoeven, 2002). Binnen de inhoud van het schoolvak kunnen we vervolgens verschillende invalshoeken onderscheiden: taal, cultuur en tekst & literatuur. Deze invalshoeken hebben eigen didactische benaderingen. Daarnaast zijn ook de didactische mogelijkheden om deze drie invalshoeken te integreren onderdeel van de lerarenopleiding. De lerarenopleiding tot leraar GTC en LTC kan in Nederland aan vijf universiteiten gevolgd worden, op eerstegraads (educatieve master) en tweedegraads (educatieve minor binnen de

bacheloropleiding) niveau. Daarnaast is er sinds enige jaren een traject om eerstegraads bevoegde leraren in een ander vak in drie jaar ook op te leiden tot een eerstegraads bevoegdheid GTC en LTC, aangeboden door de vijf universiteiten samen (Scholae).

Visie op de schoolvakken en de vormende doelstelling

De vakken GTC en LTC worden in Nederland aangeboden op het vwo en het gymnasium, zowel binnen scholengemeenschappen als op zelfstandige gymnasia. De in 2014 verschenen 'Gouden standaard voor de gymnasiumopleiding' beschouwt de brede intellectuele en culturele vorming van leerlingen als het meest sprekende, profilerende element van een gymnasiale opleiding en ziet daarbij een centrale rol voor de klassieke talen en cultuur (Kits, Luger, Neven, & Zijlstra, 2014). Deze publicatie verwoordt daarmee een breed gedragen doelstelling van de schoolvakken zoals die ook al eerder geformuleerd werd in bijvoorbeeld het rapport van de Verkenningcommissie Klassieke Talen (Kroon & Sluiter, 2010). Vakdidactici hebben de beschikking over een keur aan recente publicaties (en reacties daarop in kranten) om leraren-in-opleiding te stimuleren in hun curriculumkennis en de ontwikkeling van een eigen vakvisie. Verhoeven (2002) biedt classici theoretische achtergrond over de relatie tussen vakwetenschap en schoolvak. Daarnaast zijn er, naast de al genoemde publicaties, de rapporten van de Belangengroep Gymnasiale Vorming (2015) over een enquête naar aanleiding van de Gouden standaard en de eerdere rapporten van Waslander, Barkmeijer, & Holwerda (2009; Waslander, Pater, & Smit, 2011) en Goris (2007).

Bij de schoolvakken GTC en LTC is curriculumkennis en vakvisie sterk verbonden met recente discussies over toetsing, met name over de proefvertaling als toetsvorm op het Centraal Schriftelijk Examen. Naast opiniestukken zijn er over de proefvertaling als werk- en toetsvorm ook wetenschappelijke publicaties verschenen, deels gebaseerd op empirisch onderzoek (Luger, 2015; Florian 2015, ook voor verdere verwijzingen).

Een ander aspect van curriculumkennis en vakvisie is het geïntegreerd aanbieden en toetsen van cultuur en taal. In 2011 heeft de minister besloten dat het vak Klassieke Culturele Vorming vanaf 2014-2015 geïntegreerd bij Grieks en Latijn zal worden aangeboden. Voor het Centraal Schriftelijk Examen heeft dit geen consequenties gehad. De eindtermen met betrekking tot cultuur en de integratie van taal en cultuur moeten daarom in de schoolexamens getoetst worden. De Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) heeft hiervoor, aanvullend op Goris (2007), een handreiking uitgebracht (Bekker, 2012). In deze handreiking worden suggesties gedaan voor de borging van de kwaliteit van cultuurvragen op het schoolexamen, aan de hand van de gereviseerde versie van de taxonomie van Bloom (Anderson, Krathwohl, & Mayer, 2001). Toetsing en de hogere denkvaardigheden van Bloom zijn, kortom, algemeen didactische en pedagogische onderwerpen waarbij aangesloten kan worden in een college over curriculumkennis en vakvisie van leraren GTC en LTC.

Invalshoek taal

Taalverwerving bij GTC en LTC heeft twee doelen: leerlingen voorbereiden op het lezen en lezend vertalen van Griekse of Latijnse teksten en leerlingen laten reflecteren op deze talen als

taalsystemen (Kroon & Sluiter, 2010). Vakdidactici laten deze twee doelen in hun colleges over grammatica-uitleg naar voren komen en relateren dat aan recente discussies over taalverwerfingsdidactiek.

Taalverwerving bij Grieks en Latijn verschilt van de moderne vreemde talen omdat de communicatieve vaardigheden spreken, schrijven en luisteren geen onderdeel zijn van het curriculum. Daarnaast zijn meta-linguïstische kennis en taalbeschouwing uitdrukkelijker onderdeel van het curriculum, al lijkt taalbewustzijn recentelijk ook bij de moderne vreemde talen weer meer aandacht te krijgen. Vakdidactische handboeken en onderzoeksresultaten voor de moderne vreemde talen zullen altijd aan de doelstellingen van GTC en LTC aangepast moeten worden als ze worden gebruikt in de lerarenopleiding.

De behandeling van taalverwervingsonderwijs biedt in de lerarenopleiding aanknopingspunten voor algemeen didactische en pedagogische onderwerpen als directe instructie, inductief en deductief aanbod van nieuwe (talige) kennis, activerende werkvormen en motivatie. Ook voor deze onderwerpen wordt veelal gebruik gemaakt van literatuur en vakdidactische handboeken voor moderne vreemde talen, naast enige artikelen die specifiek gericht zijn op GTC en LTC. Voor vocabulaireverwerving zijn inmiddels een aantal artikelen door classicisten voorhanden (Groos, 2011; Vis, 2013; Van der Plaat, 2015). Op dit moment schrijft een professionele leergerenenschap van onderzoekers, vakdidactici en leraren uit het voortgezet onderwijs een handreiking voor het ontwerpen van taalverwervings- en taalbeschouwingslessen (Adema, Buffing, Buijs, Clerc, De Ferrante, Van der Keur, Luger, & Roosenboom, in voorbereiding). Empirisch onderzoek naar taalverwervingsonderwijs GTC en LTC is er vrijwel niet.

Invalshoek cultuur

Voor veel leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn lessen over cultuur een belangrijke motiverende factor in de schoolvakken GTC en LTC. Het is belangrijk dat leraren-in-opleiding (LiO's) zich daar bewust van zijn en bovendien (gaan) beseffen dat cultuur een officieel onderdeel van het curriculum is dat, daarom, ook op een volwaardige manier getoetst moet worden. Er is geen omschreven kern voor cultuuronderwijs bij GTC en LTC. Voor cultuuronderwijs en -toetsing in de bovenbouw biedt de Handreiking schoolexamen Klassieke Talen VWO (Bekker, 2012) enige handvatten. De domeinen die in de handreiking onderscheiden worden zijn drama, beeldende kunst, architectuur, verhalengoed en filosofie. Daarnaast speelt ook receptie van klassieke cultuuruitingen (materieel en tekstueel) een belangrijke rol in het cultuuronderwijs GTC en LTC.

De lerarenopleidingen maken keuzes in de cultuurdomeinen die aan bod komen. Een combinatie van het onderwerp verhalengoed en technieken om zelf verhalen te vertellen is bijvoorbeeld een terugkerende workshop in veel programma's. Cultuuronderwijs in (met name) de onderbouw wordt vaak gecombineerd met museumdidactiek (op locatie en in samenwerking met musea). Vakdidactici putten inspiratie uit publicaties over schoolvakken als geschiedenis en kunstgeschiedenis en buitenlandse artikelen over het onderwijs in Classical Civilisation (e.g. Hobe, 2003; Gruber-Miller, 2008).

Voor veel leerlingen in het voortgezet onderwijs is cultuur een belangrijke motiverende factor.

Onderzoek naar cultuurdidactiek binnen de kaders van GTC en LTC is gewenst, eventueel in eerste instantie in de vorm van een uitgebreide inventarisatie van bestaande middelen. Dit zou bijvoorbeeld kunnen door middel van samenwerkingsverbanden tussen leraren uit het voortgezet onderwijs, vakdidactici en experts van de respectievelijke gebieden van (mediterrane) archeologie, (cultuur)geschiedenis van de oudheid (inclusief religie en filosofie) en receptie.

Invalshoek tekst en literatuur

Binnen de schoolvakken GTC en LTC wordt op een specifieke manier omgegaan met teksten, namelijk met *close reading* en vertalen. Deze omgang met teksten vereist vakdidactische kennis omtrent, in ieder geval, de volgende aspecten: tekstontsluiting, literatuurbeschouwing en actualisatie. De integratie van taal en cultuur krijgt sinds de (beperkte) vakvernieuwing expliciet aandacht in de schoolvakken en kan heel goed worden vormgegeven bij het tekst- en literatuuronderwijs van onze vakken (zie Van Oeveren, 2015).

In de lerarenopleiding worden leraren-in-opleiding (LiO's) voorbereid op de didactische kanten van tekstontsluiting, literatuurbeschouwing en actualisatie. De vakinhoudelijke kant van literatuurbeschouwing en actualisatie is bijvoorbeeld het zelf interpreteren van en het vergaren van kennis over deze teksten (context, interpretatie, algemene thema's en mechanismen). Deze vaardigheden zijn geen onderdeel van de lerarenopleiding, maar hebben de LiO's in hun bachelor- en masteropleiding opgedaan en zullen ze in hun lerarenloopbaan verder ontwikkelen aan de hand van nascholingen, commentaargebruik en bestudering van secundaire literatuur.

Tekstontsluiting is een tijdrovend en moeilijk aspect in het onderwijs GTC en LTC. LiO's zijn gebaat bij enige kennis van dit proces. Een algemener onderwerp dat goed aansluit bij tekstontsluiting is de verwerving en inzet van meta-cognitieve vaardigheden door leerlingen. LiO's kunnen literatuur raadplegen om meer te weten te komen over de rol van verschillende soorten kennis en (meta-)cognitieve vaardigheden bij tekstontsluiting (e.g. Verhoeven, 1997; Van der Plaat, 2011), maar ze kunnen bijvoorbeeld ook leerlingen observeren die hard-op-denkend een Griekse of Latijnse tekst vertalen (het een sluit het ander niet uit). Karten (2015) beschrijft hoe zij dit binnen haar lerarenopleiding heeft uitgebreid tot een onderzoek, in combinatie met het thema differentiëren. Ze is zich ervan bewust dat haar onderzoek kleinschalig was, maar concludeert ook: “[Het heeft] waardevolle informatie opgeleverd, niet in de laatste plaats over de denkstappen die leerlingen daadwerkelijk zetten bij het lezen van een Latijnse tekst.”

Vanuit kennis over het tekstontsluitingsproces kunnen LiO's didactische methoden hieromtrent geïnformeerd evalueren en, eventueel, zelf op bruikbaarheid en effectiviteit onderzoeken.

Voorbeelden van recente didactische benaderingen en strategieën van tekstontsluiting zijn:

- ▶ Dyanalyse, dynamische analyse - een manier om 'van links naar rechts lezen te bevorderen'
- ▶ Psolmo, een analytische strategie op zinsniveau
- ▶ Vertalen met een potlood, een analytische strategie op zinsniveau
- ▶ Positionele leesmethode, gebaseerd op ideeën over de Latijnse woordvolgorde.

Vanwege het tijdrovende karakter van de tekstontsluiting, komt de tekst- en literatuurbeschouwing en actualisatie al snel in het nauw in de dagelijkse lespraktijk. LiO's moeten er daarom van doordrongen worden dat ook die beschouwende en actualiserende kant bij de vakken horen en

van grote waarde zijn voor de vorming van leerlingen. De lerarenopleider kan deze boodschap ondersteunen door middel van recente rapporten over de schoolvakken (e.g. Kroon, & Sluiter, 2010; Kits et al., 2014), maar vooral ook door zelf ruimte te nemen om dit aspect voldoende aandacht te geven en aan de hand van good practices te laten zien hoe LiO's literatuurbeschouwing en actualisatie aan kunnen pakken. Hierbij kan ook verband worden gelegd met opdrachten gericht op de hogere denkvaardigheden en, daarmee, met de theorie van Bloom (en anderen). Uitgebreid didactisch onderzoek op dit terrein is nog niet voorhanden, maar er zijn inmiddels wel voorbeelden en ontwerpsuggesties beschikbaar voor dergelijke lessen en leerlingopdrachten.

Ook de beschouwend en actualiserende aspecten van een vak hebben grote vormingswaarde.

GTC en LTC en andere schoolvakken

Bestudering van de Grieks-Romeinse oudheid en zijn doorwerking beslaat, ook binnen het schoolvak, allerlei facetten van de geesteswetenschappen. Leraren Grieks en Latijn hebben vakinhoudelijke en vakdidactische kennis nodig van verschillende geesteswetenschappelijke disciplines als taalkunde, literatuurwetenschap, geschiedenis, archeologie en filosofie.

Er zijn daarmee raakvlakken op zowel inhoudelijk als didactisch terrein met schoolvakken als geschiedenis (contextualisatie, omgang met bronnen), Nederlands en moderne vreemde talen (taalverwerving en -beschouwing, leesvaardigheid en literaire competentie) en kunstgeschiedenis (analyse en interpretatie van cultuuruitingen). Kenmerkend voor de vakken GTC en LTC zijn daarbij *close reading* van teksten in de brontaal, de afbakening in tijd en ruimte van het terrein en, vooral, de inherente interdisciplinariteit. OIKOS, de onderzoeksschool voor classici, omschrijft het werkterrein van classici als 'microcosmos van de geesteswetenschappen'.

Vakdidactische kennis GTC en LTC voor vakdidactici

Vakdidactici GTC en LTC zijn actieve en betrokken bezoekers en organisatoren van zowel vakinhoudelijke als vakdidactische nascholingen, waaronder de jaarlijkse conferentie van de Vereniging Classici Nederland. Op deze conferentie ontmoeten wetenschap (GLTC) en voortgezet onderwijs elkaar.

Het Nederlandse tijdschrift voor classici, *Lampas*, bevat geregeld didactische bijdragen en bracht in de afgelopen jaren twee vakdidactische themanummers uit (nummer 44.2 en 48.3). Diverse vakdidactici leverden hieraan een bijdrage. Buitenlandse vakdidactische tijdschriften zijn *Teaching Classical Languages*, *The Journal of Classics Teaching*, *Der Altsprachliche Unterricht* en *Pegasus*. Ook het VCN-bulletin en de Vlaamse tijdschriften voor classici *Prora* en *Kleio* bevatten geregeld vakdidactische bijdragen en voorbeelden van good practice.

In de ons omringende landen verschijnen de laatste jaren steeds meer handboeken vakdidactiek, zoals bijvoorbeeld die van Kuhlmann (2012), Keip (2014), Wittich (2015) en Hunt (2016). Ook publiceert men monografieën en bundels naar aanleiding van bijeenkomsten. De inhoud van deze monografieën en congresbundels bestaat veelal uit aanbevelingen voor allerlei aspecten

van de schoolvakken. Deze aanbevelingen zijn meestal gebaseerd op theorie of op empirisch onderzoek naar onderwijs in andere talen, maar bevatten steeds vaker ook een eigen empirische component (Florian, 2015).

Een goede toegang tot publicaties biedt de kennisbank GTC en LTC van de SLO (<http://klassieketalen.slo.nl/kennisbank>). Ook op de website <https://www.quamlibet.nl/vakdidactiek/> is een bibliografie te vinden. Deze website verzorgt ook een nieuwsbrief over vakdidactiek GTC en LTC. Recente ontwikkelingen in vakdidactisch geesteswetenschappelijk onderzoek zijn te vinden op de website www.vakdidactiekgw.nl. Via deze site zijn ook de ontwikkelingen te volgen in het lopende Nederlandse vakdidactische onderzoek naar GTC en LTC. Dit (promotie-) onderzoek wordt binnen het project DUDOC-Alfa uitgevoerd door Suzanne Luger (UvA) en Kokkie van Oeveren (VU). Zij houden hun collega-vakdidactici op de hoogte van hun onderzoeksresultaten in het Vakdidactisch Overleg GTC en LTC, waar ook andere zaken uitgewisseld worden en vakdidactici de mogelijkheid tot intervisie hebben.

Tot slot

Zoals blijkt uit het voorafgaande is vakdidactiek GTC en LTC een onderzoeksterrein in opkomst. Dat betekent dat er nog onderzoek nodig is naar zowel de didactiek van deze vakken in het voortgezet onderwijs als naar manieren om leraren-in-opleiding voor te bereiden op hun taak. Het lerarentekort voor de vakken GTC en LTC en de uitval van leraren in de eerste jaren van hun carrière maakt dit tweede onderwerp misschien wel even urgent als het eerste. Een van de ontwikkelingen die hierbij gevolgd kan worden is de opkomst van tweejarige educatieve masters waarin vakinhoud en vakdidactiek geïntegreerd en/of afwisselend aangeboden worden.

**Vakdidactiek
GTC en LTC is
een onderzoeks-
terrein in
opkomst.**

Referenties

- Adema, S., Buffing, P., Buijs, M., Clerc-De Groot, R., De Ferrante, M., Van der Keur, M., Luger, S., & Roosenboom, R. (in voorb.). *Handreiking Taalverwerving en Taalbeschouwing GTC en LTC*.
- Adema, S., Faber, T., Groot, R. De., Jonge, F. De., Langedijk, I. Langerak-Wakker, M., Nieuwland, J., Rossum-Vernig, M. Van., Scheffer, R., & Winterstein, D. (2008). *Psolmo rules*. Amsterdam: Lerarenopleiding VU. [opgenomen in de bijlagen van Bekker (2011)]
- Baas-Den Teuling, M. (2007). Latijn (en Grieks) lees je met een potlood - een eenvoudige vertaalstrategie die werkt. *VCN-bulletin* 2007, 29-34. [zie de bijlagen van Bekker (2011)].
- Bekker R. & Van Oeveren C. (2008). Activerende didactiek: het slepen voorbij. *Lampas*, 41(3), 263-273.
- Bekker R. (2011). *Doorlopende leerlijnen taalvaardigheid Klassieke Talen*. Enschede: SLO. Opgehaald van <http://downloads.slo.nl/Repository/doorlopende-leerlijnen-taalvaardigheid-klassieke-talen.pdf>
- Bekker, R. (2012). *Handreiking schoolexamen Klassieke Talen VWO*. Enschede: SLO. Opgehaald van <http://downloads.slo.nl/Repository/handreiking-schoolexamen-klassieke-talen-vwo.pdf>
- Belangroep Gymnasiale Vorming. (2015). *Enquête Stand van de Gouden Standaard voor gymnasiumopleiding op de scholengemeenschappen*. Utrecht: BGV/AoB. Opgehaald van <http://bgv.aob.nl/rapportage-enquete-bgv/>
- Daum, M. (2016). *Wortschatz und Lehrbuch - Ein Kriterienkatalog für die Wortschatzkonzeption*

- in *Lateinlehrwerken. Ars Didactica 2*. Speyer: Kartoffeldruck-Verlag.
- De Herdt, K. (2015). *Taal in tekst. Taalbeschouwing en het klassieketalenonderwijs*. Gent: Academia press
- De Ferrante, M., & Van Mourik, C. (2015). Actualiseren met leerlingen. Naar lessen van betekenis, *Lampas*, 48(3), 250-264.
- Dörnyei, Z. (2008). Generating and maintaining student motivation in the language classroom. In P. Van Bimmel, J. Canton, D. Fasoglio, G. Rijlaarsdam (eds.) *Handboek Ontwerpen Talen* (95-109). Amsterdam: Vossius. Opgehaald van <http://ilo.uva.nl/onderwijs/publicaties/handboek-ontwerpen-talen/handboek-ontwerpen-talen.html>
- Florian, L. (2015). *Heimliche Strategien: Wie übersetzen Schuler und Schulerinnen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. (Dissertation).
- Frisch, M. (2015). *Alte Sprachen - neuer Unterricht. Ars Didactica 1*. Speyer: Kartoffeldruck-Verlag.
- Goris, M. (2007). *Vakdossiers Tweede Fase. Klassieke Talen. Problemen in het onderwijs Klassieke Talen in Nederland en mogelijke wegen naar een betere toekomst*. Enschede: SLO.
- Groos, P. (2011). Haec et talia verba. Woordvererving bij Grieks. *Lampas*, 44(2), 99-110.
- Gruber-Miller, J. (2006). *When Dead Tongues Speak. Teaching Beginning Greek and Latin*. Oxford.
- Keip, M. (2014). *Interaktive Fachdidaktik Latein*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lister, B. (2008). *International Perspectives on the Teaching of Latin*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gruber-Miller, J. (2008). *Teaching beginning Greek. CPL Online, Winter 2008*. Opgehaald van <https://camws.org/cpl/cplonline/files/Gruber-Millercplonline.pdf>
- Hobey, C. (2003). The teaching of classical civilisation. In J. Morwood (ed.) *The teaching of Classics* (124-135). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunt, S. (2016). *Starting to teach Latin*. London: Bloomsbury.
- Karten, S. (2015). Ovidius lezen: voor iedereen net even anders. Een onderzoek naar het effect van differentiëren op de leesvaardigheid en motivatie van leerlingen in de bovenbouw. *Lampas*, 48(3), 315-326.
- Kits, K., Luger, S., Neven, H., & Zijlstra, P. (2014). *Een Gouden Standaard voor gymnasium-onderwijs*. Utrecht: AOB.
- Kroon, C.H.M., & Sluiter, I. (2009). *Tussenrapport van de Verkenningcommissie Klassieke Talen*. Leiden/Enschede: SLO.
- Kroon, C.H.M., & Sluiter, I. (2010). *Het geheim van de blauwe broer. Eindrapport van de Verkenningcommissie Klassieke Talen*. Leiden/Enschede: SLO. Opgehaald van <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2010/11/19/het-geheim-van-de-blauwe-broer.html>
- Kuhlmann, P. (2012 [2009]). *Fachdidaktik Latein kompakt*. Göttingen: Van den Hoek & Ruprecht.
- Lehmann, G. (2011). *Advies voor een toets taalvaardigheid Latijn ter afsluiting van de onderbouw, aan de hand van de doorlopende leerlijnen*. Amsterdam: ILO. [opgenomen in de bijlagen van Bekker (2011)].
- Luger, S. (2015). Vertalen in de bovenbouw: een mission impossible? *Lampas*, 48(3), 213-226.
- Luger, S. (2016). Een cola-tic of een glijdende schaal? Vertalingen beoordelen in de bovenbouw. *Lampas*, 49(1), 3-19.
- Regtuit, R. (2015). *Latijn is een taal, geen puzzel. Het gebruik van actief Latijn in het onderwijs. Lampas*, 48(3), 286-297.
- Nickel, R. (2016). *Übersetzen und Übersetzung. Anregungen zur Reflexion des Übersetzens im altsprachlichen Unterricht. Ars Didactica 3*. Speyer: Kartoffeldruck-Verlag.
- Sanz, C., Lin, H-J. Lado, B., Bowden, H.W., & Stafford, C.A.. (2014). *One Size Fits All? Learning Conditions and Working Memory Capacity in Ab Initio Language Development*. Applied Linguistics.
- Van der Plaat, A. (2015). Woordenschatvererving Grieks (en Latijn). De optimalisering van het vocabulaire met het oog op het onderwijs in het Grieks. *Lampas*, 48(3), 265-277.
- Van der Plaat, A. (2015). *Klassieke Talen. Vakspecifieke Trendanalyse 2015*. Enschede: SLO.
- Van Oeveren C.D.P. (2011). 'Caelius is een toffe peer en volgt het voorbeeld van andere gouden gozers': tekstverwerking door leerlingen. *Lampas*, 44(2), 111-120.
- Van Oeveren, C.D.P. 2015. 'Sixteen and still not pregnant'. Tekstopdrachten bij GTC en LTC. *Lampas*, 48(3), 227-237.

- Verbaal, W. (2015). Leren lezen als Romeinen: niet enkel een kwestie van syntaxis! In K. De Herdt (ed.) *Taal in tekst* (7-38). Gent: Academia Press.
- Verhoeven, P. (1997). *Tekstbegrip in het onderwijs Klassieke Talen*. Diss. Leiden: Universiteit Leiden.
- Verhoeven, P. (2002). Met één been of met beide benen in het vak. Over het spanningsveld tussen vakwetenschap en schoolvak, *Lampas*, 35(2), 168-179.
- Vis, J. (2013). De verwerving en didactiek van Oudgrieks vocabulaire. *Lampas*, 46(2), 222-233.
- Waslander, S., Barkmeijer, I., Holwerda, A. (2009). *Latijn en de kracht van de vanzelfsprekendheid. Een onderzoek naar succesbevorderende en succesbelemmerende factoren bij het vak Latijn op zelfstandige gymnasia*. Haarlem: LSZG.
- Waslander, S., Pater, C., & Smit, B. (2011). *De toren van Jenga*. Utrecht: BGV, AoB.
- Westhoff, G.J. (2008). *Een schijf van vijf voor het vreemdetalenonderwijs* (revisited). Enschede: NaBMVT. Opgehaald van <http://www.gerardwesthoff.nl/downloads/nabmvt-Een%20schijf%20van%20vijf%20voor%20het%20vreemdetalenonderwijs.pdf>
- Wittich, P. (2015). *Latein unterrichten: planen, durchführen, reflektieren*. Berlin: Cornelsen.
- Woertman, M. (2015). De gamification van het onderwijs: mechanismes van computergames gebruiken in de les. *Lampas* 48(3), 298-313.